

УДК 316

Орешета Ю.В. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, аспірантка

ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО “ІДЕНТИФІКАЦІЇ” ТА “ІДЕНТИЧНОСТІ”

Стаття присвячена теоретичним підходам до визначення “ідентифікація” та “ідентичності”. Обґрунтовано природу ідентифікації, зумовлену глибокою потребою людини в визнанні з боку інших, у самореалізації та очікуванні позитивної оцінки зі сторони інших. Проаналізовано основні теоретичні підходи – психоаналітичний, символічний інтеракціонізм, феноменологічна соціологія. Розглянуто основні погляди дослідників на співвідношення цих понять. Ідентифікація розглядається як один з найважливіших механізмів соціалізації особистості, що проявляється в отождненні індивіда з певною соціальною групою, спільнотою (номінальною чи реальною). Ідентичність є структурою, що формується протягом життя.

Ключові слова: ідентифікація, ідентичність, самоідентифікація

Статья посвящена теоретическим подходам к определению “идентификации” и “идентичности”. Обосновано природу идентификации, обусловленную глубокой потребностью индивида в признании со стороны других, а также в самореализации и ожидании позитивной оценки со стороны других. Проанализировано главные теоретические подходы – психоаналитический, символический интеракционизм, феноменологическая социология. Рассмотрены основные взгляды исследователей на соотношение этих понятий. Идентификация рассматривается как один с важнейших механизмов социализации личности и проявляется в отождествлении индивида с определенной социальной группой или общностью – номинальной или реальной. Идентификация является структурой, которая формируется на протяжении жизни.

Ключевые слова: идентификация, идентичность, самоидентификация.

Article tackles problems of "identification" and "identity" concepts interpretation. Theoretical approaches of "identification" and "identity" - psychosocial, symbolic interaction, phenomenological sociology discussed in the article. Different views of researchers on the relationship of these concepts are discussed in the article. Problem of identification arises as the intersection point of theoretical interest of many scientific disciplines and, therefore, is interdisciplinary. Identification plays an important role in the life of a human as a social being. A sociological interpretation of this phenomenon involves the process of entity unification with another individual or a group on the basis of constant emotional connection; and inclusion their norms, values and behavior patterns into his inner world perceiving them like his own ones. As a result of successful identification personality is able to play a social role (roles) more or less effectively. The notion of "identification" is connected with the concept of "identity". However, this identification points to the process while identity focuses on result. Sociologists define identity as a set of roles and statuses, which are organized according to the social system. In sociology identification is regarded as one of the most important mechanisms of socialization, resulting in the identification of the individual with a particular social group or community which can be nominal or real. Identification is caused by a deep need of a human for acceptance from others, as well as self-realization and anticipation of a positive assessment of others. Place of professional identity in a professional and social self-identity is being analyzed. Identity is a structure formed over a lifetime.

Keywords: identification, identity, self-identification.

Актуальність теми дослідження. Проблема ідентифікації та ідентичності хоча і є відносно новою на вітчизняному науковому просторі, однак

набуває широкої популярності. Складність і динамічність соціальних та політичних процесів, що відбуваються, висуває нові вимоги до становища індивіда в суспільстві, яке визначається, в тому числі, і за допомогою механізмів ідентифікації та самоідентифікації.

Етимологічно поняття "ідентифікація" (від лат. *identicus* – тотожній, *facio* – робити) означає ототожнення, встановлення збігу чогось з чимось. У сучасній філософії під ідентифікацією найчастіше розуміють збіг, рівність, однаковість, тобто тотожність усіх родових, видових або індивідуальних властивостей.

Тлумачення самого терміну є досить неоднозначним та варіюється в залежності від мети та галузі наукового дослідження. Однак вже зараз з впевненістю можна говорити про міждисциплінарний підхід до його тлумачення, оскільки сам термін "ідентифікація" вивчається філософією, соціологією, психологією, антропологією та іншими науками. Проте в науковому просторі склалися деякі підходи до тлумачення даного поняття, які ми спробуємо проаналізувати.

Аналіз досліджень та публікацій. В доробку зарубіжних та вітчизняних дослідників існує чимало напрацювань стосовно тлумачення сутності ідентифікації, її видів, окремих аспектів ідентифікації в соціологічному, психологічному та філософському розуміннях.

Вивчення феномена "ідентифікації" має міждисциплінарний характер.

Основними теоретичними підходами в рамках дослідження ідентичності є психосоціальний підхід (Е. Еріксон, З. Фрейд, Е. Фром), символічний інтеракціонізм (Г. Мід, Ч. Кулі, І. Гофман, Ю. Хабермас), феноменологія (А. Шюц, М. Хайдегер), конструктивістський підхід (П. Бергер, Т. Лукман), когнітивний підхід (Дж. Тернер, Г. Теджфел), постмодерн (Е. Гідденс, П. Бурдьє).

Філософія трактує ідентичність як сутнісну характеристику буття, тотожність людини самій собі. Починаючи з Арістотеля й до Гегеля, поняття «тотожності» використовувалось у контексті пояснення того, що реальність та процес її пізнання, буття й мислення збігаються [4, с.2].

Значні досягнення в уточненні категорії ідентифікації й емпіричних методів аналізу соціально-психологічних процесів ідентифікації на вітчизняному просторі було здійснено в публікаціях В.О. Ядова. В реалізованому інституті соціології Російської академії наук проекті "Соціальні та соціально-психологічні механізми формування соціальної ідентичності особи", В. О. Ядов провів класифікацію теоретичних підходів до вивчення ідентифікацій, а також здійснив розмежування серед них соціологічних та психологічних концепцій [8, с. 38].

В царині української соціологічної думки велика увага приділяється таким суб'єктивним критеріям ідентифікації як: фіксація почуття приналежності, причетності до тих чи інших спільнот.

Мета статті – проаналізувати та узагальнити теоретичні підходи до визначення поняття "ідентифікація" та "ідентичність".

Виклад основного матеріалу. Історико-філософський розгляд генези самого поняття "ідентифікація" включає визначення його структури, суті та основного змісту, що, в свою чергу, необхідно для інтерпретації його в емпіричних соціологічних дослідженнях, і для адекватного розуміння ідентифікації як засобу й форми функціонування та саморозвитку суспільства.

Філософське розуміння феномену тотожності відоме як атрибутивний метод у філософських дослідженнях. Тобто співвідношення явища А з самим собою або з іншим явищем В, або віднесення явищ А і В за певними ознаками до класу явищ С вказує на атрибутивний метод, що активно використовувався в дослідженнях.

Інші дослідники також використовують цей метод, зокрема Дж. Локк розглядає поняття істини як відповідності між ідеями. Г. В. Лейбніц звернув увагу на те, що, хоча і не може бути двох абсолютно тотожних індивідів, їх можна ідентифікувати з певною групою за певною сукупністю ознак, що розглядаються як найбільш суттєві у даній ситуації.

Старовойтова І. І. проаналізувавши наукові доробки зазначає, що у філософії ХХ століття ідентифікація починає займати чільне місце в дослідженні соціальних процесів. Так, М. Хайдеггер у своїй доповіді "Закон тотожності" вважає формулу "А є А", що відображає закон тотожності, вищим принципом мислення та способом взаємоналежності людини і буття. Про потребу людини у самоототожненні як життєво важливу й імперативну стверджує і Е. Фром. І це стає можливим лише тоді, коли людина сприймає зовнішній світ як дещо відокремлене від себе [6, с.76]

Ідентифікація є першим кроком на шляху формування ідентичності, яка, у свою чергу, виступає як наслідок відокремлення особистістю самої себе із оточуючого середовища та проявляється як відчуття цілісності, самототожності. Ідентичність формується у взаємодії із іншими людьми та у діяльності на основі ідентифікації з цінностями, що існують у суспільстві.

Ідентичність – це структура, що формується, вона розвивається протягом усього життя, проходить через перешкоди, може змінюватися в прогресивному чи регресивному напрямках, тобто бути «успішною» (позитивною) чи «негативною» (індивід відхиляє будь-які взаємодії).

Ідентичність є соціальною за своїм походженням, оскільки формується в результаті взаємодії людей, а зміни ідентичності зумовлені соціальними змінами.

У соціологічному аспекті ідентичність має змістовний (включає в себе описові соціальні і культурні характеристики особистості (соціальних груп), пояснювальний (слугує основою для розуміння і пояснення механізмів структури особистості, індивідуальної і групової свідомості), узагальнюючий (пов'язує соціокультурні явища між собою) і тимчасовий характер (пов'язаний із змінами, що відбуваються в суспільстві, переживає зміни сутнісний зміст ідентичності, видозмінюються її форми).

Якісно нового наповнення поняття "ідентифікація" набуває у працях З. Фрейда, який визначав ідентифікацію як несвідомий процес наслідування; як найперший прояв емоційної прив'язаності дитини до матері, емоційне злиття з нею; спосіб захисту особистості від тиску інстинктів. Вже пізніше З. Фрейд розуміє під цим поняттям сукупність взірців поведінки, які засвоює особа, приймаючи на себе ту чи іншу роль під впливом суспільної свідомості ("Над-Я") [7, с.216], тобто як один із механізмів формування особистісно-моральної інстанції «Супер-его» через ототожнення дитиною себе з батьками чи іншим авторитетом та, відповідно, інтеріоризація їх моральних норм, цінностей, зразків поведінки.

Також австрійський психолог З. Фрейд вперше виділив механізми соціальної ідентифікації, а саме: витіснення, проєкція, заміщення, раціоналізація, протидія, регресія, сублімація, заперечення. Ці механізми ідентифікації дозволяють пояснювати значну частину феноменів соціальної поведінки.

Психологію цікавлять дослідження психічних механізмів самого процесу ідентифікації, починаючи з фізичного самовизначення і закінчуючи самовизначенням у моральному просторі.

Психологічний підхід пов'язує поняття ідентифікації з поняттям «Я» у найрізноманітніших проявах: «Я-концепції», «Я-системи», «Я-досвіду», «супер-его» тощо. Тобто поняття ідентифікації дослідники співвідносять, перш за все, з розумінням невпинного розвитку «Я» як складного багаторівневого особистісного утворення, що реалізується на індивідуальному, особистісному, соціальному рівнях аналізу природи людини.

На індивідуальному рівні ідентифікація відбувається як результат усвідомлення людиною власної часової тривалості, впродовж якої відбувається сприйняття себе як людини того чи іншого фізичного вигляду, темпераменту, задатків, з певним минулим і прагненням майбутнього.

На особистісному рівні ідентифікація визначається як відчуття людиною неповторності себе й свого життєвого досвіду, що базується на вмінні поєднати всі ідентифікації з розумовими здібностями, зі сприятливими можливостями, пропонованими соціальними ролями.

На соціальному рівні ідентифікацію можна визначити як особистісний конструкт, що відображає внутрішню солідарність людини з соціальними, груповими ідеалами і стандартами, які сприяють людській визначеності щодо поділу світу на собі подібних і не схожих на себе. Ідентифікація є процесом становлення та розвитку суспільних відносин, взаємодії між людьми на основі тих соціальних позицій, які вони займають і тих соціальних ролей, які вони відіграють у суспільстві. Ідентифікація є двобічним процесом: людина стає представником певної соціальної групи завдяки тому, що вона має певні ознаки, які дозволяють їй вважатися причетною до цієї спільноти. Водночас кожна соціальна група коригує особистісні якості індивіда відповідно до тієї соціальної ролі, яка йому відводиться чи котру він сам переймає власними зусиллями.

Соціологи розширили предметне поле дослідження ідентичності, надаючи їй нового значення – соціального. Специфіка соціологічного підходу до аналізу ідентичності полягає в розгляді її як соціального конструкту, що підлягає емпіричному спостереженню, у дослідженні впливу різних соціальних інститутів на її формування, установленні взаємозв'язків між різними типами ідентичностей [4, с.2].

Так, російський дослідник А. Карпов виділяє три підходи, найбільш популярні в розгляді поняття ідентифікація на сучасному рівні розвитку науки. У першому підході ідентифікація розглядається як один із компонентів міжособистісного сприймання, іншими словами, це психологічний механізм постановки суб'єктом себе на місце іншого, що реалізується у вигляді перенесення індивідом себе у особистісний простір іншої людини та призводить до засвоєння її особистісних змістів (в соціальній роботі вона сприяє пробудженню відчуття емпатії). Ідентифікація в другому підході розглядається як центральний елемент самосвідомості, що пов'язаний із відповіддю на питання

«Хто Я?», з фіксацією свого становища в системі суспільних зв'язків. Тут підкреслюється суб'єктивне відчуття власної приналежності до різних соціальних спільностей, а також включення у свій внутрішній світ вже як власних тих цінностей та норм, що існують в середовищі, на яке зорієнтований суб'єкт. Ідентифікація в третьому підході інтерпретується як показник рівня розвитку групи, її згуртованості, об'єктивності у прийнятті відповідальності за успіхи і невдачі у спільній діяльності [3, 46-47].

Ідентифікація, як обов'язкова складова процесу виникнення і підтримки ідентичностей, має дві основні риси – вона відбувається цілеспрямовано і здійснюється за допомогою певних символічних засобів (лінгвістичних, візуальних тощо). А засоби ідентифікації пов'язані з певними соціальними практиками.

Ідентифікація є складним пізнавальним процесом визначення причетності індивіда до певної спільноти. Це виявлення не просто тотожності чи самототожності соціальних явищ, це – важливий момент міжособистісних і групових відносин на підставі емоційного сприйняття і раціонального усвідомлення індивідами і групами солідарності або відчуження, поділу людей на тих, хто входить у певне коло, й тих, хто є іншими, чужими або ворожими стосовно тієї верстви, з якою людина ідентифікує себе.

Дж. Міда здійснив вагомий вплив в розробку теорії ідентичності. Учений розкриває поняття ідентичності через прийняття ролі іншого. Оцінюючи себе з позиції іншого суб'єкта суспільних відносин, людина набуває критеріїв оцінки самого себе.

Першим серед представників символічного інтеракціонізму почав використовувати термін «ідентичність» І. Гофман у своїй праці «Стигма». Стигма є своєрідною перепорою між явною та бажаною ідентичностями, яку індивід бажає приховати.

Символічний інтеракціонізм у фокус вивчення ставить питання способу вибудовування ідентичностей та процесу ідентифікації, залежності ідентифікації від соціального оточення й взаємодії.

Незважаючи на те, що ідентифікація є багатоаспектним поняттям із складною внутрішньою структурою, однак виходячи з соціологічного розуміння ідентифікація знаходить свій вияв у соціокультурних характеристиках (нормах, ідеалах, цінностях, зразках поведінки, соціальному статусі і ролях). В той же час ідентифікація виступає необхідною умовою диференціації і створення солідарних відносин соціальних груп і спільностей через комунікації, міжособистісні взаємодії та інституалізовану поведінку.

Г. Теджфел, як представник когнітивного підходу, визначав соціальну ідентичність як ту частину ідентичності індивіда, яка виникає через усвідомлення свого членства в соціальній групі разом із ціннісним та емоційним значенням. Тобто, це знання індивіда про приналежність до певної групи, а також емоційна значимість його групового членства [4].

Зміст ідентичності визначається двома важливими аспектами: особистісним та соціальним, які відображають усвідомлення власної автономності, унікальності та відчуття приналежності до соціальної групи. Гармонійна взаємодія та взаємодоповнення цих аспектів забезпечує всебічний особистісний розвиток.

Представник феноменологічного напрямку А. Шюц на перший план виносить дослідження сенсу ідентичностей, пошук прояву ідентичностей у повсякденних

практиках, оскільки вони змінюють зміст ідентичності й можуть працювати по-іншому. А. Шюц говорить про інтерсуб'єктивність світосприйняття, що є основою для розмежування «своїх» і «чужих» ідентичностей [4].

Представник феноменологічного підходу П. Бергер визначає соціальну проблему ідентифікації з точки зору ролі теорії Ч. Кулі та Дж. Г. Міда. Відповідно соціальна роль визначається як типова реакція на типові очікування [1, с.163]. Базова типологія ролей, яку виробляє суспільство, виконує функцію матриці поведінки людей, що зобов'язує їх ідентифікуватися з певною соціальною спільнотою. В цій спільноті індивіди знаходять і вимоги, і підтримку для одержання і закріплення ідентифікаційних ознак, що відповідають відведеній їм соціальній ролі. "Кожній соціальній ролі відповідає певна ідентичність" [1, с.165]. Під ідентичністю розуміється не тільки сукупність певних ознак, які дають можливість бути причетними до окремої специфічної спільноти, але й певний тип поведінки, діяльності й мислення, що дозволяє бути членом даної спільноти. П. Бергер робить висновок про те, що суспільство жорстко визначає ідентифікаційні атрибути відповідно до соціальної ролі, "нагороджує" ними для виконання даної ролі і швидко позбавляє цих атрибутів з включенням індивіда до ролі нової. З цим важко не погодитися, але не треба й недооцінювати екзистенційних рис особи. Тобто ідентифікація — двосторонній соціальний процес: людина стає представником певної соціальної спільноти завдяки, перш за все, тому, що вже має хоча б і в нерозвиненому потенціальному плані певні якості — ознаки, що дозволяють їй вважатися якось причетною до цієї спільноти. В той же час кожна соціальна група "тисне" на особу в напрямку конформізму й ідентифікації, коригує особисті якості індивіда відповідно до тієї соціальної ролі, яка йому відводиться або яку він сам перейняв на себе власним зусиллям.

У цілому сучасні соціологічні теорії в дослідженні ідентичності роблять акцент на її мінливості та динамічності крізь призму теорії соціального простору, детально описують місце й значення ідентичності в житті індивіда, сучасній культурі, а також визначають значення ідентичності в просторі соціальних відносин [4].

Висновок. Вивчення феномена "ідентифікації" має міждисциплінарний характер. Різні наукові підходи – психоаналітичний (З. Фройд, К. Хорні), когнітивний (Дж. Тернер, Е. Еріксон), символічний інтеракціонізм (Ч. Кулі, Дж. Мід, Г. Блумер), феноменологічна соціологія (П. Бергер, Т. Лукман), структурний функціоналізм (Р. Мертон, Т. Парсонс) – розкривають сутність та змістовні характеристики ідентифікації.

Список використаних джерел:

1. Бергер П. Л. Общество в человеке/ П.Л. Бергер // Социологический журнал. — 1995. — № 2. — С. 162—180.
2. Бурдьє П. Социология социального пространства : [пер. с франц., отв. ред. перевода Н. А. Шматко] / П. Бурдьє. – М. : [б. и.], 2007. – 288 с.
3. Карпов А.В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики/ А.В. Карпов// Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. - №5. – с.45-47.
4. Олена Голоденко. Аналіз теоретичних підходів до вивчення феномену ідентичності в соціогуманітарних науках [Електронний ресурс] : Режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/1522/1/Golodenko-2.pdf>.
5. Пташник-Середюк О. І. Соціологічний аналіз процесу ідентифікації/ О.І. Пташник-Середюк// Наукові праці. Соціологія. - Випуск 189.- Т. 201.- с. 60-64.

6. Старовойтова І.І. Ідентифікація як філософська і соціологічна категорія/ І.І. Старовойтова // Вісник ОДУ. – Т.4. – Вип. 2. – 1999. – с. 75-78.
7. Фрейд З. Неудовлетворенность культурой // Западноевропейская социология XIX — нач. XX веков. — М., 1996.— 568 с.
8. Ядов В. А. Социальная идентификация в кризисном обществе/ В.А. Ядов // Социологический журнал. —1994. — № 1. — С. 35—52.
9. Ядов В. А. Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности личности / В. Ядов // Психология самосознания. – Самара – М., – 2003 С. 585–603.
10. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М. : Изд. Группа «Прогресс», 1996. – 344 с.

Отримано 25.11.2013 р.

УДК 316.354: 316.334.22

Тарапатова Н.М.[°]

Національний університет Державної Податкової Служби України, кандидат соціологічних наук, доцент кафедри психології та соціології

ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ СТРАТЕГІЇ ПОЛІВАЛЕТНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ В СУЧАСНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ

Стаття присвячена висвітленню специфіки впровадження стратегії полівалентності працівників в управлінську кадрову практику сучасних організацій. Проаналізовано позитивні та негативні аспекти застосування стратегії полівалентності як засобу підвищення ефективності організаційного функціонування. Запропоновано використовувати стратегію полівалентності за позицій врахування професійної стратегії окремого працівника.

Ключові слова: *полівалентність, горизонтальна полівалентність, вертикальна полівалентність, диференціююча полівалентність, полівалентність можливостей, раціоналістична полівалентність, ротаційна полівалентність, функціональна полівалентність*

Статья посвящена специфике внедрения стратегии поливалентности работников в управленческую кадровую практику современных организаций. Проанализированы положительные и отрицательные аспекты применения стратегии поливалентности как средства повышения эффективности организационного функционирования. Предложено использовать стратегию поливалентности за позиций учета профессиональной стратегии отдельного работника.

Ключевые слова: *поливалентность, горизонтальная поливалентность, вертикальная поливалентность, дифференцирующая поливалентность, поливалентность возможностей, рационалистическая поливалентность, ротационная поливалентность, функциональная поливалентность*

Article is devoted to the specifics of the implementation employees polyvalence strategy in managerial personnel practice of modern organizations. Some of the positive and negative aspects of the employees polyvalence strategy as means to improve organizational functioning are analyzed. The strategy is proposed for use from the position of the taking into account professional strategy of employee.